

Vilics Tünde

Az igazságügyi szakértői interjú és az élményszerűség vizsgálata

Interview of the forensic expert and investigation of the experiential content

Absztrakt

Az igazságügyi pszichológus szakértő véleménye bizonyíték a bíróság előtt, különösen bűnügyekben. Általános vélemény szerint pszichológusnak kell a vizsgált személy/gyerek viselkedéséről általános megbízhatósága vonatkozásában nyilatkozatot adnia. Ez egyfajta hazugságfeltárás, mely igazolja az érvényes pszichodiagnosztikai tesztek eredményeit, mélyreható anamnézissel és az érintett személy megfigyelésével összhangban. A szakértői vizsgálat szigorú protokoll szerint történik, amelyet csak magas képzettségű és rendkívül tapasztalt pszichológus végezhet. A hazugságnak nincsenek általános jelei, ráadásul vannak olyan pszichiátriai betegségek, amely erőteljes képzelgéssel járnak, és a valótlan is valóságként kezelik, ahogy azt a gyerekek is teszik. E szakmai munka komplex jellegének rövid áttekintéséhez, a témát a gyerekek viselkedésén keresztül mutatjuk be.

Kulcsszavak: igazságügyi szakértő, pszichológia, élményszerűség

Abstract

Forensic psychology expert opinion is an evidence in a court, especially in criminal cases. In general opinion the psychologist has to make a statement about the behaviour of the investigated person/child, referring to his/her general reliability. It is like a liespotting process, verifying the statement by the results of valid psychodiagnostic tests in conformity with a deep anamnesis and the observation of the subject. The expert's examination has a strict protocol, that needs high-educated and well-experienced psychologist. There are no universal signs, moreover, there are psychiatric illnesses with intensive imagination, handling the unreality as a reality, like children use to do. For giving a short review about the complexity of this professional work, the topic is presented by the discipline of children.

Keywords: forensic expert, psychology, experiential content

„Nem minősül a klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia területéhez tartozó szakkérdésnek a vizsgált személy általános szavahihe-tőségének véleményezése, de a szakértő a vizsgált személy által előadottak él-ményszerűségét vizsgálja” (URL2)

Bevezetés

A pszichológusi igazságügyi szakértői vizsgálat protokollja több jogszabályban és módszertani levélben szabályozott, folyamatosan fejlődik. A véleményekben a szakértőnek ki kell térnie az élményszerűség jelenségének jellemzésére, amely elem az utóbbi időben eltűnően van, pedig a legtöbb eljáró és döntést hozó szervet a tények tisztázása és a lehetséges megtévesztés pontos előfor-dulása érdekli, amelynek alapját az élményszerűségről adott szakértői beszám-oló képezné. Ez nem más, mint a vizsgált személynél tapasztalt kommunikációs minták és a felvett pszichodiagnosztikai teszteredmények szintézise. A jelenségkör gyermekek esetében kutatható a legnehezebben, azonban a velük kapcsolatos jellegzetességek érvényesek lehetnek éretlen személyiségű vagy pszichiátriai beteg felnőtt kliensek körében is.

Az igazságügyi szakértői tevékenységről

Az igazságügyi pszichológia olyan szakértői tevékenység, amely klinikai szak-pszichológusi ismeretekre támaszkodva egy meghatározott, hatósági döntéshez szükséges szakkérdés megválaszolását végzi (Németh, 2016). Ebben *„az igaz-ságügyi szakértő feladata, hogy a hatóság kirendelése vagy megbízás alapján, a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel, a függetlenség és pártatlanság követelményének megtartá-sával döntse el a szakkérdést, és segítse a tényállás megállapítását.”* (URL3) Nem keverendő össze a pszichiáterek kompetenciakörébe tartozó elmeorvosi vizsgálattal, amely a tudatállapot minőségét méri fel – választ adva a személy elkövetés alatti állapotának beszámíthatóságára, a peres ügyek intézésére való alkalmasságára, cselekvő- és végrendelkezési képességére, valamint esetleges veszélyeztető állapot meglétére (Popper, 2007). Az igazságügyi pszichológia az egészséges és az egészségestől eltérő mentális működés, személyiségvonások, képességnormák és nevelési hatások vizsgálatát végzi. Segít megállapítani a bűncselekmény megvalósulásának tényét, az ahhoz vezető kockázati faktorokat, a gyermek befolyásolásának vagy bántalmazásának fennállását (hiányát), a ne-

velési alkalmasságot (válás, gyermekelhelyezés ügyében), valamint a konfliktusos családi működésnek a gyermek személyiségét érintő következményeit (polgári és büntetőügyekben, valamint gyámhivatali eljárásokban egyaránt).

Olyan büntetőeljárás során, amelyben a szakkérdés a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalok terhelteit érinti, a résztvevő pszichológus szakértő végzettségét tekintve a gyermekklinikai szakpszichológusi diploma feltétel, egyéb esetekben felnőtt szakirányú klinikus is alkalmazható (31/2008. IRM rend. 20. §, 20. sz. módszertani levél).

A függetlenség és pártatlanság követelménye a szakértő és kliens közötti kapcsolatban meghatározott távolságtartást eredményez (URL4). A szakértői munkában nem történik terápia, nem cél a diagnosztika sem, de alapvetően pszichodiagnosztikai munka valósul meg. (Németh, 2016) A véleményben részletes, pszichiátriai betegség gyanúja vagy annak hiánya is megállapítást nyerhet, amely további beszámíthatósági vizsgálathoz vezethet, és a kényszergyógykezelés elrendeléséhez is alapot adhat. (Kováts, 2006)

A munka során (többnyire büntetőügyekben) a vizsgált személy élményszerű (hitelességet meghatározó) viselkedéséről is nyilatkozni kell, amely nem más, mint „*az élménybeszámoló hátterében működő lélektani folyamatok jellegének, minőségének feltárása, leírása, értékelése, az adott élmények adekvát átélése, az átélésről komponált, illetve instruált közlés, konfabuláció, az élménybeszámoló adekvációs fokába ágyazott elhihetőség megállapítása*” (URL1, 5.). Különösen nagy kihívás ez gyermekek vagy súlyosabb pszichiátriai betegek esetében, akik jórészt még szüleiknek kiszolgáltatottak, valamint érési folyamataikból következően olykor hazudnak, nem feltétlenül antiszociális jelleggel, hanem pusztán jószándékból vagy félelemből. (Hobbs et al, 2014) Mit lehet ilyenkor tenni, milyen eszközök, módszerek segíthetnek a realitás és a gyermek valós érzéseinek feltárásában?

Gyermekek a hatósági eljárásban, specifikumok, nehézségek

A gyermekekkel való munka külön ágát képezi a pszichológiai tevékenységnek. Az egyes bűntényekben érintett gyermekek (áldozat, tanú) esetében, tisztában kell lenni a gyermek korából eredő érési, értelmi, személyiségműködésüket meghatározó sajátosságaikkal, valamint családi életük jellegzetességeivel. Ennek mentén vizsgálni kell például, hogy a gyermek nem szenved-e elhanyagolástól, bántalmazástól, netán szexuális zaklatástól. (Stahl, 2014) Amennyiben családi helyzete megfelelő, minőségi kötődéssel és felelősségteljes neveléssel viselkednek iránta, a kommunikáció könnyebb. Sajnos azonban számtalan esetben

családon belül történik gyermekbántalmazás vagy más bűncselekmény, amely a gyermek ambivalens érzései miatt (szereti és egyben gyűlöli is a bántalmazó/bűnöző családtagot) körülményesebben tárható fel. (Révész, 2004)

További nehezítő tényező, hogy érési sajátosságaikból adódóan memóriájuk és verbalizációs képességük még nem működik a felnőttekéhez hasonló hatékonysággal. Minél fiatalabb egy gyermek, annál kevesebb részletet jegyez meg, és annál kevésbé tudja magát kifejezni. Inkább képekre emlékszik, mint eseményekre, gyengébb érzelmi-indulati kontrollal bír, és erősebb befolyással van rá a szülői, gondozói gondolkodásmód. Emiatt – kiváltképpen, ha a gondozó követett el sérelmére bűncselekményt – nehezebben nyílik meg, elzárkózik, tagad és/vagy szélsőséges reakciókat (beszédesség, megriadás, poszttraumás és disszociatív tünetek, depresszió) mutat. (Hobbs és tsai., 2014)

Mindemellett kisgyermekkorban, a gyermek egocentrikus világképének köszönhetően fantáziája a valóság erejével képes működni, ezért vélt, elgondolt eseményeket létezőnek tart vagy azokban saját szerepét, felelősségét kiemeli. (Merei – Binét, 2004) Emiatt valótlan és eltúlzott elemek kerülhetnek a beszámolóba, nem feltétlenül szülői és hatósági nyomásra, pusztán életkori, érési sajátosságok miatt, amely a bűncselekményről való érdemi kommunikációt akadályozza. Sok esetben a gyerek az összefüggéstelenül lebegő emlékképeit megpróbálja történetté fűzni, pusztán azért, hogy a létrejött koherencia segítségével jobban megértse és elfogadja a vele történeteket. (Condie, 2014)

Emellett, nem csak az eljárásban érintett felnőtt felek befolyásolási törekvései, de maga a hatósági eljárás is stresszfaktor a gyermek számára, aki a szituációból való menekülésre motiválva, válasza kényszerítve érzi magát (Piechowski, 2014). Nyilatkozatai nem mindig tükrözik a valóságot, ami az antiszocialitás mellett jelentheti azt is, hogy egyszerűen csak fél a helyzettől, tart a szülői reakcióktól (például nem szeretné bántalmazó gondozóját leleplezni), eleget szeretne tenni az elvárásoknak, vagy csak ambivalens érzései miatt nem mondja el az igazat (azonosul a támadóval vagy szereti is őt). (Hobbs és tsai., 2014) Mindez kockázatos művelet, nem egy ártatlan személyt ítélték már letöltendő börtönbüntetésre egy zaklatott gyermek valótlan, terhelő állítása miatt. (Piechowski, 2014)

Bármilyen keretek között is vizsgálják a gyermeket (szakértői munka, bírósági ülés, rendőri kihallgatás), fel kell térképezni a válaszait meghatározó motivációs hátteret. Elemezni szükséges az egyes (bűncselekményt vagy bántalmazást eredményezhető) személyes és környezeti kockázati faktorokat, a gyermek viselkedését az eljárásban érintett felekkel és családtagjaival, kötődésük minőségét, s ennek mentén indokolva a szakkérdés eldöntését. (Codie, 2014)

Az áldozattá vált (bántalmazott, bűncselekmény látványa által sokkolt) gyermekek explorációja (tanúvallomása) során gyakran az alábbi speciális, olykor

ellentmondásos jelenségekkel szembesül a szakértő: tagadnak, kevésbé szomorúak, sokszor kipihentek és nyilatkozataikban neutrálisak (kerülik a szélsőséges érzelmek kimutatását), valamint a legtöbbször nem sír (bármilyen trauma által legyen is érintett). A lányok univerzálisan több szorongást fejeznek ki, mint a fiúk, ugyanakkor a pozitív érzelmek kifejezésében a nemek között nincs különbség. Akiket rendszeresen bántalmaznak, azok kevésbé mutatnak heves érzelmi reakciókat, de a szexuálisan zaklatott gyermekek lehangoltabbak, mint a fizikai bántalmazást átéltek, továbbá esetükben a szégyen és a büntudat érzései észrevehetőbbek. (URL1) Ezeket a jelenségeket nem téves hazugságként vagy megtévesztésként kell értelmezni, inkább a háttérben álló disszociatív és befolyásolási mechanizmusokat érdemes vizsgálni (a gyermek igyekszik eltávolodni a traumától és meg nem történtként tekinteni rá, vagy védeni akarja valamely gondozóját). A gyermek eredendően igazmondásra motivált, de 7-8 éves korától már szülői, vagy akár ügyvédi ráhatás is feltételezhető a tetten ért inkongruens kommunikációja mögött. Könnyebben megnyílnak a szakértőnek, ha az elkövető számukra idegen személy és gyakrabban tagadnak, erősebb félelmi reakciókat mutatnak, ha az elkövető családtag. (Hobbs és tsai., 2014)

A fentiekben ismertetett esetek elkerülése és a jelenségek felismerése, kezelése jelenti magát az élményszerűség vizsgálatát, amelyben a pszichológus szakértőnek nem csak a gyermek, hanem a szülők személyiségének és a körülményeknek elemzése is feladata. Az exploráció alatt meg kell tapasztalni a gyermek nyitott, gátlásoktól mentes, őszinte reakcióit, észlelési mechanizmusait (például mely érzékszervére hagyatkozik nagyrészt a környezet megismerésénél), egyéni kommunikációs stílusát, szófordulatait, sajátos kognícióit stb., amelyek mentén eldönthető, hogy a gyermek későbbi, már a bűncselekményről adott beszámolója, vagy egyáltalán, a vizsgálat alatt tanúsított megnyilvánulása mennyire természetes, szabad, azaz mennyire élményszerű.

Az élményszerűség vizsgálatának elemei, módszerei

Az igazságügyi pszichológusi vizsgálati struktúra három fő részre osztható: 1) az ügyvel kapcsolatos dokumentumok tanulmányozására, amelynek során tájékozódás, valamint a szakkérdés megismerése és pontosítása történik; 2) az igazságügyi szakértői interjúra és 3) a tesztfelvétel szakaszára. Az igazságügyi szakértői interjú technikailag szintén megosztott: explorációval, bevezető beszélgetéssel és anamnézissel kezdődik, amelyet a szakkérdésre fókuszált beszélgetés, a bűncselekményre vonatkozó tematikus kikérdezés követ. Az ebből

kinyert információk és feltevések ellenőrzése, valamint a gyermek jobb megismerése céljából a pszichodiagnosztikai tesztek felvétele elengedhetetlen. Ezek gyerekeknél elsősorban projektív és intelligencia tesztek, szülőknél (felnőtteknél) kérdőívek használata is javasolt. (Németh, 2016) A tanulmány témáját illetően kiemelendő még a zárás szakasza, az elköszönés, valamint a szakértői vélemény megírása és a szakkérdés megválaszolása. Az amerikai modellben egyéb elemek, technikák is kiegészítik a szakértői tevékenységet, ezek például a harmadik fél információi, az otthonlátogatás és a megfigyelés. (Stahl, 2014)

Az ügyvel kapcsolatos dokumentumok tanulmányozása, tájékozódás, a szakkérdés megismerése, pontosítása

Az ügyvel kapcsolatos dokumentáció átolvasása több szempontból segíti az élményszerűség elemzését. Képet ad a szakértői vizsgálat háttéréről, arról, hogy miért is szükséges a feltett szakkérdés megválaszolása és az milyen téren segít a hatóságnak a további döntéshozatalban. A szakértő így szerez tudomást a később vizsgálandó környezeti tényezőkről, az eljárásban érintett felekről és érdekekről, amelyek a szakkérdés eldöntésében relevánsak lehetnek. (Piechowski, 2014) Sokszor előzményi adatok is rendelkezésre állnak (például valamelyik gondozó büntetett előélete vagy pszichiátriai gondozása), amelyek a szakkérdés megválaszolásában alapvető információk lehetnek. A dokumentumok, nyomozati anyagok tanulmányozásával láthatóvá válnak azok az információk, amelyeket a vizsgálandó gyermek tud (de lehet, hogy nem mond majd el), illetve a gyermek korábbi, hatósági keretek között mutatott viselkedése is (jobb esetben) regisztrált. Mindezek ismeretében a szakértő látja, hogy miképpen lenne érdemes felépíteni az interjút, milyen kérdéseket, témaköröket szükséges átbeszélni, és melyek nem relevánsak az elkövetkezendő munkában. (Condie, 2014) Ez látszólag ellentmondhat a pártatlanság követelményének (hiszen előítéletek megalkotásával jár), de a kialakult preconcepciók fennállásának tesztelése a szakértői vizsgálat során megtörténik, azok nem informális kapcsolatból származó eredmények lesznek. Mivel a vizsgálatot elrendelő hatóság általában jogi és nem pszichológiai kérdésekben tájékozott, ezért a szakkérdés megvitatása, olykor pontosítása – a megszerzett információk tudatában – stratégiai fontosságú kezdő lépés.

A szakértői interjú: az exploráció és a szakkérdésre fókuszált beszélgetés, a tematikus kikérdezés

Az exploráció során egy bevezető, ismerkedő beszélgetés és az anamnézis felvétele történik meg. Hazai gyakorlat szerint, a szülői jelenlét nem megengedett a vizsgálat alatt, a gondozó csak elkíséri a gyermeket (20. sz. módszertani levél). A szülő beleegyező aláírását megelőzően (a szakértői tevékenység menete, az átbeszélendő kérdések ismertetése, video készítéséhez külön írásos engedély kérése stb.) célszerű a gyermeket megkérdezni tudja-e hol van, mi fog történni, mit kell csinálni a szakértői vizsgálaton? A válaszból már leszűrhető a gondozói (vagy ügyvédi) befolyás. Érdemes bátorítani a gyermeket érzéseinek kifejezésére, illetve elmondani, hogy nem muszáj válaszolnia a feltett kérdésekre – hiszen a hallgatás is információ. (Stahl, 2014) Ennek célja a rapport megteremtése, a fennálló helyzeti feszültség oldása és a gyermek természetes kommunikációjának előmozdítása. (Hobbs és mtsai., 2014) Érdemes a gyermeket rajzoltatni, semleges témáról beszélni vele, megfigyelve a stílusát, kifejezőmódját és viselkedését, hogy később, a bűncselekményről történő beszámoló során fel lehessen ismerni a nem szokványos (élményszerűtlen) nonverbális reakciókat vagy meglepő, eltérő (felnőtttes) szóhasználatokat. Nagymértékben sokkolt vagy gátlásos gyermeknél előfordulhat, hogy a pszichodiagnosztikai tesztek felvétele megelőzi az explorációt vagy abba ékelve valósul meg. (Stahl, 2014)

Az exploráció jelentősebb részét az anamnézis teszi ki, ennek során főként a szülővel történik az interakció. Érdemes mindkét szülővel átbeszélni a kritikus élettörténeti pontokat, valamint cél felmérni a gyermekkel való kötődésük minőségét és azonosítani a megjelenő érzelmeket is. Informatív a jövőtervekről és a vágyakról szóló diskurzus, amely a szülő realitásérzékére, intelligenciájára, felelősségtudatára, a gyermekhez való kötődésének minőségére utal. A vizsgálati eredményt negatívan befolyásoló hatások kiszűrése céljából az aktuális élethelyzet részletes kikérdezése folyamat alapvető részét képezi. (közelmúltban történt stresszes események, testvérek száma, a velük való eltérő bánásmód okai, mindennapi tevékenységek, uralkodó általános hangulat, szocializáció, tanulás stb.). Az így összegyűjtött információk magyarázzák és előrevetítik a gyermek vizsgálat során tanúsítandó viselkedését. Gyermekbántalmazás gyanújánál a gyermekhez való viszonyulásának megállapítása végett tájékozódni kell a szülői előtörténetről (traumák, bántalmazó minták, büntetettségek, munkaviszony kérdéséről), gondolkodásmódról. (Condie, 2014)

Az exploráció végső célja a kockázati faktorok felmérése: a gyermeknél és a szülőnél is megállapítandó a rossz bánásmódot vagy bűnelkövetést eredményező fejlődési és pszichológiai faktorok léte vagy hiánya. Például a gondozó

esetében a bántalmazás kockázatát növeli a túlzott kényszer vagy szigor, az empátia hiánya, a szülői válaszkészség elmaradása vagy hirtelensége, az indulatkontroll-problémák. Gyerekeknél pedig az izoláció, a romló tanulmányi eredmények, az alacsony intelligencia-hányados, a gyenge testalkat, a szokatlan, zavart viselkedés, vagy a pszichiátriai diagnózis, amelyek egyben kommunikációs módot meghatározó tényezők. (Condie, 2014)

A gyermekkel (és szülővel) való vizsgálat kritikus eleme a bűnügrről, szakkérdésről való beszélgetés. Az élményszerűség tisztázása érdekében elsődlegesen maga az élménybeszámoló és az élményt követő lelkiállapot feltárása a feladat. (URL1) Az interjú során a gyerekeknek kényes kérdésekről kell nyilatkozni, mint például a bűncselekmény és az abban résztvevők leírása, azonosítása, megnevezése, lehetőleg koherens beszámoló keretében, továbbá a történetekkel kapcsolatos érzéseinek, tapasztalatainak ismertetése. (Hobbs és tsai., 2014)

A szituáció kényességét nehezíti, ha a gyermek szereti az elkövetőt, vagy gondozója érintett az adott bűncselekmény elkövetésében, továbbá, ha a szülő/ügyvéd befolyásolja, érzelmileg zsarolja, fenyegeti őt. A gyermekben ekkor túlzott büntudat, felelősségérzet és félelem lép fel, amely miatt hazudni kényszerül. (Révész, 2004) Az ezeket jelző állítások, reakciók – az exploráció és a tesztfelvétel során tapasztalt viselkedésektől – eltérő, eddig nem látott nonverbális jelekben vagy meglepő (felnttes) szóhasználatokban mutatják meg hamisságot, vagy ellentmondanak a dokumentációból megismert helyzetnek. Ilyenkor felszínes, legtöbbször érzelmentes (nem élményszerű) beszámolókkal lehet találkozni, amelyek, ha jelentősen eltérnek a megelőző vizsgálati folyamatokban tapasztaltaktól, akkor megtévesztő szándék gyanítható. Ekkor a szembesítés sokszor túl erős módszer, előbb érdemes a gyermek feltételezett érzéseire reagálni (félelem, büntudat, felelősségérzet stb.), megnyugtatni és csak végső esetben ismertetni vele a tényeket. A gyerekekre, a hatósági eljárás során nagy nyomás nehezedik, amely így nagymértékben enyhíthető. (Hobbs és tsai., 2014)

A kérdés módja

A beszámolókat, vallomásokat meghatározó másik szempont a kérdés módja. Már a kérdés feltevésének minősége is befolyásolja a hiteles, élményszerű válaszadást. A sugalmazó kérdések várt választ tartalmaznak, manipulatívak, a gyermekek több mint a fele hajlamos ezeknek megfelelően reagálni, már csak azért is, hogy minél hamarabb szabaduljon a szituációból. Csak a nyitott (vagy bizonyos esetekben eldöntendő) kérdések célravezetők, amelyek a gyermek egyéni stílusát is előmozdítani hivatottak. Továbbá érdemes elhagyni az általá-

nosítást és a sztereotipizálást tartalmazó kérdéseket is, mert a gyermek hajlamos ezekbe kapaszkodni a tetszés elnyerése érdekében, és nem feltételez mögöttük vallomást megmásító hatást. A visszatérő kérdés hasznos lehet, a gyerekek általában maguktól korrigálják a hibákat, előkerülhetnek vagy eltűnhetnek részletek, amelyek ugyan megtévesztők, de nem is lényegesek. Nem mindegy, hogy az eseményre való visszaemlékezés változik, vagy a hibás interjútechnika okozza a későbbi ellentmondásokat. (Hobbs és tsai., 2014)

Végül a gyermek nyilatkozatát az exploráció, az anamnézis és a teszteredmények összevetésével érdemes kezelni, a továbbra is kérdőjeles vagy érzékeny pontokat pedig a szakértői véleményben megjelentetni. (Stahl, 2014)

Tesztfelvétel

A valós érzések és viszonyulások feltárásához gyermekek esetében (is) projektív tesztek használata javasolt, azok alacsony manipulálhatósági foka miatt (Behn-Rorschach-teszt, CAT, Világjáték-teszt, rajztesztek, három kívánság). Serdülőkortól – kiegészítőként – már lehet alkalmazni kérdőíveket és felnőtt tesztválatzatokat is (Szondi-teszt, TAT Lüscher-teszt). A tesztfelvétel elsősorban nem diagnosztikusra használandó, de a diagnosztikus (klinikus) szemléletmód elengedhetetlen (Németh, 2016). Minden esetben vizsgálni kell a gyermek értelmi (intellektuális), nyelvi, érzelmi fejlettségét és memóriájának állapotát. (Stahl, 2014) Erre a komplex, több részképességet mérő gyermek-intelligenciatesztek megfelelőek (MAWGYI-R, Binet stb.). Az élményszerűséget és a szakkérdést érintő egyik alapvető szempont az, hogy a gyermek fejlettségi szintje megfelel-e a korához társított normáknak. (URL1) Amennyiben nem felel meg, úgy a szakkérdés megválaszolásakor ezt (mint például bántalmazó magatartást vagy akár bűnelkövetést kiváltó kockázati tényezőt) figyelembe kell venni, illetve az élményszerű, hiteles előadásmódot akadályozó állapotként számon kell tartani. Emellett érdemes továbbra is megfigyelni a tipikus szóhasználatot, viselkedésmódot, motorikát, illetve disszociatív, poszttraumatikus stressz és depresszió tüneteit, mert szokatlan vagy váratlan reakciók tapasztalása esetén traumatizáló esemény vagy külső befolyás léte is feltételezhető. (Piechowski, 2014)

A memóriavizsgálatoknál (így később a gyermek ügyvel kapcsolatos beszélőjében is) el kell fogadni, hogy a gyermek a 3 éves kora előtti eseményekre általában nem emlékszik (emiatt eredményesen 3-5 éves kortól lehet őket vizsgálni). Memóriaműködése analóg a kötődési stílusával (a nem biztonságosan kötődő gyermek kevesebb eseményre és részletre emlékszik), illetve a tradicionális, tiszteletalapú értékeken nevelt gyerekek kevésbé stresszesek, jobban emlékeznek

(tehát liberális, elhanyagoló vagy elkényeztetésre hajlamos szülők gyermekeitől felszínesebb beszámoló várható). Univerzális jelenség még, hogy a gyerekek öt éves koruk előtt csak centrális elemekre, képekre emlékeznek, utána egyre több részletre, amelyekbe ismételt, önkéntelenül belebonyolódhatnak. Amennyiben ilyen korban túl sok a részlet a vallomásban, az gyanús kell hogy legyen, mert nem felel meg az (IQ tesztekben is megmutatkozó) értelmi és mentális érettségi szintnek. Végül hasznos tudni, hogy a gyermekeknél érzelmi, hangulati működés mentén szerveződik az emlékezés és az emlékképek előhívása, emiatt ismételt vallomások során egyre több részlet jöhet elő, amelyek, még ha egymásnak ellentmondanak is, normális jelenségnek tekinthetők. Éppen ezért minél fiatalabb az ügyben érintett gyermek, annál jobban kell tudni fókuszálni a centrális ténykérdésekre és kevésbé a részletekre. (Hobbs és tsai., 2014)

A gyermekkel történő tesztfelvétellel párhuzamosan érdemes a szülőnek is kérdőívet adni (MMPI, CPI), amit a szülő a szoba egyik sarkában kitöltve gyermekét is figyelni tudja. Ez mindemellett, hogy hasznos információt adhat a szakértőnek, segíti a gyermekkel való négy szemközti kommunikáció előmozdítását. (Németh, 2016)

Értékelés, zárás, elköszönés, a szakértői vélemény megírása, a szakkérdés megválaszolása

A vizsgálat zárásakor az összefoglaláson túl szükséges megkérdezni a gyermeket, hogy történt-e bármilyen olyan dolog, amelyet nem értett vagy ami kérdéseket hagyott benne, ezzel is egy újabb lehetőséget adva a gyermekben maradt feszültség tisztázására, ami a félreértések elkerülése és a további (akár hatósággal való) együttműködés miatt elengedhetetlen. Az eredmény tekintetében – a további vizsgálatokon való természetes viselkedés előmozdítása érdekében – nem adható azonnali tájékoztatás. (Stahl, 2014)

A szakértői véleménybe a gyermek szó szerinti válaszain, feladatmegoldásain túl érdemes feljegyezni nonverbális kommunikációjának jellemzését is (nyitott, együttműködő vagy netán hallgatag, zárkózott), mert az – mivel megjeleníti a gyermek hangulatát, viselkedését, ezzel élményszerű megnyilvánulását – az eredmény tekintetében és a jövőre nézve informatív jellegű lehet. (Hobbs és tsai., 2014) A szakkérdés megválaszolását megelőzően egy olyan összefoglaló véleményt szükséges írni a vizsgálati eredményekről, amelyek a szakkérdés eldöntésében releváns információkat hordoznak, ebben megjelölve a gyermek hitelességének mértékét is, azaz állást kell foglalni beszámolójának élményszerűségéről, a szakértői válasz megalapozottságáról. (Stahl, 2014)

A bűnügyekben történő pszichológusi szakértői vizsgálatok célja, a bűncselekmény megtörténtének megállapításán túl, lehet még: a szülő-gyermek kapcsolati minőség, a kötődési jellegzetesség feltárása, a családi dinamika megismerése, a gyermek befolyásolhatóságának felmérése. Célszerű rámutatni arra, hogy van-e jó minta vagy alkalmas gondozó a családban, esetleg gyermekvédelem rendszerébe történő kiemelés szükséges-e, továbbá milyen a szülők egymással és a hatósággal való együttműködése, fennáll-e rossz bánásmód esélye, vannak-e további kockázati faktorok, illetve milyen a gyermek mentális egészségi állapota. Jelezni érdemes a gyermek speciális igényeit, erőforrásait és funkcionálási problémáit. Mindennek végül rímelnie kell a gyermek dokumentációból és teszteredményekből megismert személyiségképére, amelyet az élményszerűség felmérése érdekében szükséges összevetni a szakértői interjú alatt tanúsított viselkedésével. (Condie, 2014)

Kitekintés, egyéb elemek, technikák: harmadik fél információi, otthonlátogatás

A harmadik féltől történő informálódás hazánkban nem szakértői feladat, ez főleg bírósági tárgyaláson (tanúként idézve az érintett személyeket) vagy gyermekvédelmi munka során valósul meg. (URL1) Az Egyesült Államokban nagy hangsúlyt fektetnek a pártatlan harmadik személytől (tanár, edző, gondozó stb.) származó beszámolókra, amelyek a döntést befolyásoló tényezők, főként gyermekelhelyezés kérdésében. (Piechowski, 2014) Az otthonlátogatás módszere is igen elterjedt (Condie, 2014), de ennek Magyarországon főleg gyermekvédelmi szempontból van meghatározó szerepe, továbbá a pszichológusi szakértői tevékenység csak az erről született dokumentációk megismerésének a része. (URL1)

Az utóbbi évek egyik fejlesztési próbálkozása a felvétel-elemzés (Kis, 2017) és a gyermekeknek létrehozott kihallgató szoba, ahol kamerák rögzítik a vizsgálatot. A visszánézett képanyag lehetőséget biztosít a vizsgálat alatt tapasztalt, megtévesztésre utaló nonverbális közlések utólagos ellenőrzésére. A szakértő, végig nézve a vizsgálaton történeteket, felfedezhet olyan, elsősorban nonverbális reakciókat, amelyek a szülőhöz való kötődés minőségére utalnak, esetleg az adott téma váltotta ki a gyermekből vagy akár maga a szakértő, és azokat a vizsgálat során nem észlelte. Sikeresen akkor használható, ha a hatósági és a pszichológus szakértői kompetencia-megosztás betartása megtörténik, valamint a pszichológusi szakértői vizsgálaton nincs jelen, azt nem zavarja meg vagy strukturálja át harmadik személy. (Arsboni, 2017) Önálló eljárásként, netán hazugságvizsgálatként nem alkalmazható, tekintettel arra, hogy az interakció

hiánya az átélést (és áttételeket) akadályozza, ami elemzést akadályozó tényező, valamint a hazugságnak nincsenek univerzális jelei, azok relatívak, kultúra-, személy- és szituációfüggők. Stresszreakciók és a kommunikációs síkok (verbális és nonverbális) közötti diszharmóniák (megtévesztő jelzések) figyelemztetésére elegendők. (Meyer, 2010)

A szakirodalmakban ismertetett téves arcképfelismerések esetében érdemes megjegyezni, hogy a gyermekek legtöbbje erősen szimpátia és előítélet-vezérelt, amely megnöveli a téves választások számát (Rennels – Langlois, 2014), illetve amíg kérdéses a gyermek memóriaműködésének állapota, addig nem célszerű a Ki volt? vagy Ő volt? kérdéseket feltenni számára, inkább a Melyikükre hasonlít? kérdés lehet az ügymenetet, a gyermek lelkiállapotát és hatékony együttműködését is támogató kérdés.

Mérlegelendő még az áttételi folyamatok és az elhárító mechanizmusok azonosítása és elemzése is, amely diagnosztikus értékű kiegészítő információ (Gabbard, 2006), főleg a szülők megítélésére vonatkozóan.

Elgondolkodtató még a mesék analógiájával való munka is. (McCurry – Hayes, 1992) Ha egy beszámolóban jól ismert gyermekmesék elemeit lehet felfedezni, akkor a jobb érthetőség szempontjából hasznos lehet a történetek hasonlóságait kiemelni, így elképzelhető, hogy a gyermek azon keresztül könnyedebben el tudja mondani azt, ami vele történt, amit látott.

Összefoglalás

Az élményszerűség vizsgálata rendkívül összetett folyamat: tartalmazza a vizsgálati alany személyiség szerkezetének feltérképezését, kommunikációs stílusának megfigyelését, motivációs háttérének tisztázását, továbbá az őt körülvevő környezet jellemzését. Mindezt a szakértő személyes, négy szemközti kontaktusra, részletes, stratégia ilag megszerkesztett interjúra és valid, reliabilis tesztvizsgálatokra építi, minimum 11 év felsőfokú oktatás elvégzésével (az egymásra épülő ötéves egyetemi, négyéves klinikai szakpszichológusi szakképzéssel, végül pedig a két éves igazságügyi szakértői stúdiummal), és párhuzamosan szakirányú tapasztalással, munkavégzéssel a háttérben. Mégis, a bevezetőben ismertetett vonatkozó jogszabályrészlet (31/2008. IRM. R. 20. § (4) 9) helyesen, körültekintően, mindezek ellenére sem nevezi a pszichológusi igazságügyi szakértői vizsgálatot a szavahihetőség megállapítására szolgáló eljárásnak, ami ugyanakkor a tényállás tisztázását objektív, mérhető technikáival érdemben, a pszichológusi szakmán belül a legjobban segíteni képes.

Felhasznált irodalom

- Condie, L.O. (2014): *Conducting child abuse and neglect evaluations*. In.: Weiner, I.B. Otto, R.K. (ed.): The handbook of forensic psychology. Wiley Publisher, 237-272.
- Gabbard, G.O. (2006): *A dinamikus pszichiátria elméleti alapjai*. In.: Gabbard, G.O. (ed.): A pszichodinamikus pszichiátria tankönyve. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 31-70.
- Hobbs, S.D. – Johnson, J.L. – Goodman, G.S. et. al. (2014): *Evaluating eyewitness testimony of children*. In.: Weiner, I.B. Otto, R.K. (ed.): The handbook of forensic psychology. Wiley Publisher, 561-598.
- Kis Gy. – Füzes N. – Mátay G. et. al. (2017): *Újfajta szívargások leírása a vallomások során, videófelvételek elemzésével*. Psychologia Hungarica Caroliensis, 4, 79–93.
- Kováts D. (2006): *Elmebetegségek és személyiségzavarok a bűncselekmények hátterében*. Igazságügyi pszichiátria. In: Csernyikné Dr. Póth Á. – Fogarasi M. (szerk.): Kriminálpszichológia. Budapest: Rejtjel Kiadó, 146-142.
- Meyer P. (2010): *Liespotting. Proven techniques to detect deception*. New York: St. Martin's Press.
- Mérei F. – Binét Á. (2004): *Kettős tudat*. In.: Mérei F. – Binét Á. (szerk.): Gyermeklélektan. Budapest: Medicina Könyvkiadó, 239-255.
- McCurry, S.M. – Hayes, S.C. (1992): *Clinical and experimental perspectives on metaphorical talk*. Clinical Psychology Review, 7, 763-785.
- Németh R. (2016): *Klinikai pszichológia az igazságügyben*. Előadás. Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Klinikai Pszichológia Tanszék, Budapest.
- Piechowski, L.D. (2014): *Conducting personal injury evaluations*. In.: Weiner, I.B. – Otto, R.K. (ed.): The handbook of forensic psychology. Wiley Publisher, 171-241.
- Popper P. (2007): *Kriminálpszichológia*. In: Popper P. (szerk.): A rejtőzködő lélek keresése. Pszichológiai Írások. Budapest: Saxum Kiadó, 321-375.
- Rennels, J.L – Langlois, J.H. (2014): *Children's classification and lexicalization of attractiveness, gender, and race: Differential displays of these concepts and relatedness to bias and flexibility*. Journal of Experimental Child Psychology, 126, 1-18.
- Révész Gy. (2004): *Szülői bánásmód, gyermekbántalmazás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Stahl, M.P. (2014): *Conducting child custody and parenting evaluations*. In.: Weiner, I.B. – Otto, R.K. (ed.): The handbook of forensic psychology. Wiley Publisher, 137-169.

A cikkben található online hivatkozások

URL1: *Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. számú módszertani levele Az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről*. https://misk.hu/files/20._modszertani_level.pdf

URL2: *31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0800031.IRM>

URL3: *2016. évi XXIX. (V. 5.) törvény az igazságügyi szakértőkről.* <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600029.TV×hift=ffffff4&txtreferer=00000001.TXT>

URL4: *A gyermekek, mint tanúk a büntetőeljárásban – nem kis felnőttek, hanem gyermekek.* <https://arsboni.hu/gyermekek-mint-tanuk-buntetoeljarasban-nem-kis-felnottek-hanem-gyermekek/>

